

ОҒАҲИЙ ТАРЖИМАСИДАГИ “ГУЛИСТОН” АСАРИ
ҚЎЛЁЗМАЛАРИНИНГ ҚИЁСИЙ ТАҲЛИЛИ

Ахатов Илхомжон Ниматуллаевич

*Алфраганус университети Халқаро муносабатлар
ва тарих кафедраси ўқитувчиси*

“Гулистон” даги ихчам ва сермазмун, ҳикмат ва фалсафага бой ҳикоялар наср ва назмдан иборат омихта бир тилда яратилган. Саъдий асарига кирган ҳикояларни ҳикматли сўзлар билан бойитишга ва таъсирчан қилишга интилар экан саъж санъатидан фойдаланган эди. У асарнинг насрий қисмини саъжли нутқ билан ёзиб, кейин шеърий нутққа мурожаат этиш орқали “Гулистон” нинг ғоявий –эмотсионал кучини бениҳоя оширишга эришган эди.

Огаҳийнинг Саъдий “Гулистон”идаги муҳим услуб хусусиятини саъжни таржимада беришида ҳам кўринади оламиз. Бун тасдиқлаш учун Комилов 2 та мисол бериб ўтади.

“Филжумла, подшоҳнинг таъбиға макбул **тушди** ва улуғ мансабларға етишди, нединким хирадмандлар дебдурлар: Тавонгарлик хунар била бўлур ва **молу талаш** била бўлмас, улуғлик ақл била бўлур, **жуссаву** ёш била бўлмас⁷²”; Ожиз раиятға лутфу марҳамат қил, то каву душмандин **зўру захмат** кўрмагайсан⁷³”. Бу таржималарнинг асл нусхаси қуйидагича:

“Филжумла, макбули назари султон омад, ки **чамоли** сурату **камоли** маъни дошт ва ҳукамо гуфтанд:” Тавонгари ба хунар аст, на **бамол** ва бузургай ба ақл аст, на ба сол⁷⁴”⁷⁴ “Бар раияти заиф раҳмат кун, то аз душмани қавй захмат набини⁷⁵”.

Биринчи гапда асл нусхада сифатлар қофиядош бўлиб келган: **жа-мол–камол**. Булар вазни тенг, тўла қофиядош сўзлар бўлиб, саъжнинг мутавози турига тааллуқлидир. Огаҳий жумласида сифат аниқловчилар эмас, балки феъл кесимлар ўзаро қофияланган **тушти-етушти**. Бу сўзлар қофиядошлик жиҳатидан тўла оҳангдош бўлсада, бироқ вазн жиҳатидан тенг эмас. Бундай саъжлар классик адабиётда мутарраф саъж деб аталади. Демак, таржимон асл нусхадаги бир саъж турини унинг иккинчи тури билан алмаштириб берган, дейди Нажмиддин Комилов.

Матннинг иккинчи жумласида қофияли сўзлар Саъдий сўзларининг айнан таржимаси бўлиб бу саъж ўз тури билан ҳам асл нусхага мосдир. **Ба мол – ба сол** – отлардан иборат мутавози саъж отлардан тузилган муравози саъж**молу талош** – **жуссаву ёш** билан ағдарилган. Бунда фарқ шуки , асл нусхада қофиядош сўзлар

⁷² گلستان سعدی. Огаҳий таржимаси. ЎзФА Шарқшунослик институти қўлёзмалар фонди 899-инвентар рақами остида. – Б. 32.

⁷³ Ўша асарда, Б. 42.

⁷⁴ Саъдий Гулустон Р.М Алимов тайёрлаган илмий-танқидий матн, 1959.-Б. 48

⁷⁵ Ўша асарда, Б . 58

биттадан бўлса таржимада улар жуфт-жуфт келтирилган. Бунинг сабаби бор: форсча *سال* сўзи ўзбекчада *ёш* маъносида келган. Унга қофиядош *مال* сўзи эса, ўзбекчага *мол* деб таржима қилинади. Улар ўзаро қофияланмайди. Шунинг учун шоир *мол* сўзининг ёнига *талош* ни илова қилган. Бу сўзнинг маъноси “Ғиёсул луғот” да кўрсатилишича, саъю интилиш⁷⁶ бўлса ҳам лекин унинг асли *талаш* сўзи бўлиб, бу сўз феодализм жамиятида шоҳ ва амалдорларнинг босқинчилик, талончиликларини ифодалайди. Улар мол дунёни анашундай талашлар билан йиққанлар. Натижада *талош (талаш)* сўзи мол сўзига маънодош бўлиб қолган. Бироқ энди ёш ва мо-лу талош сўзлари ўзаро қофиядош бўлгани билан улар вазн жиҳатидан бир бирига тенг эмас. Ваҳоланки, жумланинг асл нусхадаги интонатсияси, хикматона тузилишини сақлаб қолиш учун мусажжа сўзлар вазн эътибори билан ҳам мос бўлиши лозим. Шу мақсадда Огаҳий *ёш* сўзини ҳам *жусавву* ёш деб келтирган. “*Жусса*” сўзини у жуда ўринли ишлатган. Дарҳақиқат, халқ одамларни жусса (гавда) ва ёшига қараб эмас, балки ақл идрокига қараб баҳолайди. “Ақл ёшда эмас бошда” мақоли ҳам шу заминда пайдо бўлган.

Кейинги парчада ҳам таржимон асл нусхадаги *рахмат* ва *захмат* сўзларини *лутфу марҳамат* ва *зўру захмат* тарзида ўгириб, шу мақсадни кўзлаган. Зўр сўзи бу жумлада *захмат* сўзига оҳангдош бўлиб, у нутқ тароватини янада оширади.

Сажъ кўп асрлик адабиётимизда бадий усул сифатида кенг қўлланиб келган бўлса-да, форс-тожик тилида яратилган мусажжа матнларни ўзбекчага айлантириш таржимондан катта маҳорат талаб қилади. Бунинг устига, Саъдий насридаги саъж жуда мураккаб тузилган бўлиб, унинг қофиялари жумлалардаги гап бўлақларининг тартиби билан, қўшма гапларда эса, бириккан содда гапларнинг тарзи билан боғлиқ ҳолда улардаги асосий маънони ифодалаб келади. Борди-ю, бу сўзлар бошқа қофиясиз сўзлар билан алмаштирилса, жумланинг ихчамлиги, жарангдорлиги ёқолади. Ваҳоланки, “Гулистон”да шундай ҳикоялар борки, уларнинг насрий қисми бошдан оёқ қофиялидир. Бу нарсани таржимада бермаслик эса, Саъдий услубининг муҳим бир томонини эътибордан четда қолдириш бўларди.

Огаҳий ҳамма ҳикоятларда бўлмаса-да, аксарият ўринларда “Гулистон” саъжини ўзбек тилига зўр санъаткорлик билан ўгириб, бу ажойиб асарнинг нафосатини сақлашнинг уддасидан чиққан. Буни бир неча мисол орқали кўриб чиқамиз:

“*Хушксоле дар Искандария надид омад, чунонки инони тоқати дарвеш аз даст рафта буд ва дарҳои осмон бар замин баста ва фарёди аҳли замин ба осмон пайваста*”⁷⁷.

“*Искандарияда бир йил андоқ қахат балоси воқе бўлдиким, ҳалойиқнинг тоқати инони илкларидан кетти ва осмон ёмғур эшикларин ер юзига беркитти ва дахр аҳлининг фарёди осмон авжига етти*”⁷⁸.

⁷⁶ Ғиёс ул луғот. – Когон нашри. – Б. 187.

⁷⁷ Саъдий. Гулистон / Р.М. Алиев тайёрланган танқидий матн. – Т., 2008. – В. 200.

⁷⁸ Ўша жойда.

Курғокчилик оқибатида камбағаллар бошига тушган оғир мусибатни ифодаловчи бу ниҳоят қисқа ва аниқ тасвирда асл нусхадаги қофияли сўзларнинг луғавий маъноси аниқ эквивалентлари билан ағдарилиб соф ўзбекча чиройли саъж ҳосил қилинган.

Қофияли сўзлар мураккаб жумлаларда эга, кесим, иккинчи даражали бўлаклар билан биргаликда бир гапда кетма-кет келиши ҳам мумкин:

“Маваддати аҳли *сафо*, чи *дар рўю* чи *дар қафо*, чунон к-аз паст айб *гиранду* дар *миранд* :

در برابر چو کوسفند سلیم در قفا همچو کورکی مردمحر⁷⁹

Бу гапда иккита саъж бор. Биринчиси эга (*аҳли сафо*), иккинчиси равиш – (*қафо*).

Огаҳий гапни иккига бўлиб, унинг биринчи қисмини эга-кесимли тўлиқ гапга айлантиради. Ва мусажжа сўзларни тўлдирувчи сифатида ёнма-ён қўяди.

“Сафо аҳлининг маваддату ошнолиқи кишининг *юзидая изида* бирдектур – *Изингдан* айб ва *юзингдин* мадҳу сано деб таҳсин кўргузмаслар ва андоқ расму равишни *тузмасларким*:

Юзингдин мулойим бўлуб қўй киби, *изингдин* бўридек эрур пардада⁴⁰.

Бу гапда кишининг олдидаю орқасида бирдай муомала қилувчи ҳақиқий дўстлар орқадан ҳақорат қилиб юрувчи сохта ошноларга зид қўйиб таърифланганлиги учун “олд” ва “орқа” тушунчаларига алоҳида урғу берилган. Буни Огаҳий ўзбек тилида *юзидая* ва *изидая* сўзлари билан қайтариб, саъж ясайди.

Бу сўзларни кейинги гапда ва ундан кейинг байтда такрорлаб, мазмунни яна кучайтирган. Яна бир мисол:

“То бирасид ба канори обе, ки *санг* аз салобати у ба *санг* ҳамеомад ва ҳуруш ба *фарсанг* хамерафт”⁸⁰.

“...Бир улуг сувнинг каналига еттиким салобатидин тош тошга тегар эрди ва хуруши бир тош, ерга етарерди⁸¹.

Ажойиб адекват таржима! Бундан ортиқ гўзал таржима қилиш мумкин бўлмаса керак.

Таржимон форсча сўз ўйинини берадиган ўзбекча сўз ўйини (саъж шу сўз ўйини орқали тузилган) билан ағдарган. Дарҳақиқат, форсларда *سنگ* (тош) сўзидан масофа бирлигини англатувчи *فرسنگ* ёки *سنگ* (бир тош) сўзлари ишлатилгани сингари, ўзбекларда ҳам *тош* сўзи билан ясалган масофа ўлчивини англатувчи *бир тош ёғли* ибораси мавжуд. Саъдийда ҳам Огаҳийда ҳам бир жумла орқали тезоқар дарёнинг ваҳимали ҳолати, стихияси киши кўз олдида яққол гавдалантирилган.

Таржимон баъзан форсча матндаги саъжли сўзларнинг соф ўзбекча қофиядош эквивалентларини ҳосил қилолмагач, уни бошқа форсча сўзлар билан алмаштирганда,

⁷⁹ Фиёс ул-луғот. – Когон нашри. –Б.125-126.

⁸⁰ Ўша манба. – Б. 252.

⁸¹ گلستان سعدی. Огаҳий таржимаси. ЎзФА Шаркшунослик институти кўлёзмалар фонди 899-инвентар рақами остида. – Б. 98.

кўроқ ўзбек тилига кириб бориб, луғат бойлигига айланган ва шу сабабли халққа тушунарли бўлган сўзларни танлашга ҳаракат қилган.

Асл нусхада саъжсиз бўлган бир қанча ҳикоялар эса Огаҳий томонидан ўзбекчага саъж билан қайтарилган.

Масалан, бир ҳикояда тасвирланишича, золим амалдор камбағаллар ўтини зўр била тортиб олиб, бойларга қиммат нарх билан сотар экан. Буни бир соҳибдил кўриб насиҳат қилганда, у эътибор бермайди. Бир куни амалдорнинг уйи ёниб кетади. у атрофдагиларга қараб: “Билмасманким, бу ўт қандай *тушиди*? Деганда, тасодифан ёғли шу ердан ўтган ҳалиги азиз: “Билгилким дарвешлар охи ўтидан бир учқун *етишиди*”, деб жавоб қайтаради.

Соҳибдилнинг жавоби золим саволига ажойиб тарзда муносиб тушган бўлиб, у ҳикоят маъносини кутилмаганда ёрқин ва таъсирчан қилади; муаллиф ғоясини бўрттириб, таъсирчан қилиб ифодалайди. Огаҳийда мусажжалик билан бирга соҳибдил гапининг бошланиши ҳам ҳоким гапининг аввалига мосдир. (“Билмасманким”...- “Билгилким...”)

Янгидан ижод қилинган ва ўзбек халқ оғзаки ижодида хос насрни эслатувчи ажойиб саъжлар Огаҳийда анчагина. Огаҳийнинг саъжли бўлмаган матнларни мусажжалашини унинг Саъдий асарини “безаши” деб қарамаслик керак. Чунки саъж “Тулистон”нинг умумий услуб хусусиятидир. Модомики шундай экан, Огаҳий саъжлари Саъдий саъжлари қаторига қўшиладиган муаллиф услубининг умумий белгиларини акс эттирадиган баъдий восита ҳисобланади. “Тулистон”нинг ҳамма ҳикоятлари қофияли бўлмаганидек, таржимада ҳам барча ҳикоятлар ички қофияли эмас. Асл нусхада саъж билан келган анчагина ҳикоятларни Огаҳий саъжсиз таржима қилган. Бундай вақтда у ҳикоят услубининг бошқа томонларини беришга диққат қилади.

“Тулистон”нинг 8-бобидаги насрий қисм деярли фақат ҳикматли сўзлардан иборат бўлиб, бундай жумланинг асосий хусусияти эса, худди мақол каби, фонетик оҳангдошлик – қофияли бўлишдир. Агар ҳикматнинг қофияси таржимада акс этмаса, у шеърни наср билан ўгиргандай, бадий таъсирчанлиги бўшашиб фалсафий мазмуни хиралашган бўлади. Огаҳий эса, Саъдий ҳикматларидаги саъжни ҳам саъж билан ўгириб, ўзбекча ажойиб ҳикматлар ярата олган.

Огаҳийнинг бу муваффақияти унинг асарга моҳир ижодкор сифатида муносабатда бўлиши билан изоҳланади. Шундай принцип орқали у “Тулистон”дай услуби мураккаб бир асарнинг бошқа бадий хусусиятларини ҳам сақлаб, ўзининг улкан шоирлик ва таржимачилик қобилиятини намоён этган.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР:

1. گلستان سعدى. Огаҳий таржимаси. ЎзФА Шарқшунослик институти қўлёзмалар фонди 899-инвентар рақами остида. – Б. 32.
2. Ғиёс ул луғот. – Когон нашри. – Б. 187.
3. Каримов И.А. Хива швхрининг 2500 йиллигига бағишланган тантанали маросимдаги табрик сўзи // Халқ сўзи, 1997-йил 21-октябрь сони.
4. Каримов И.А. Юксак маънавият – енгилмас куч. – Тошкент: Маънавият, 2009. - Б. 140.
5. Комилов Н. Шоир ва таржимон Муҳаммад Ризо Огаҳийнинг бадиий маҳорати: Филол. фан. номз... дисс. – Тошкент, 1970.
6. Огаҳий. ЎзР ФА ШИ фондида 899 Инв.рақами остидаги қўлёзма.
7. Очилов Э. Хаёт йўли – Саъдий Шерозий // Маърифат ёғдуси. – Тошкент: Ҳилол нашри, 2015. – Б. 3-24.
8. Саъдий Гулустон Р.М Алимов тайёрлаган илмий-танқидий матн, 1959.-Б. 48
9. Саъдий. Гулустон / Р.М. Алиев тайёрланган танқидий матн. – Т., 2008. – В. 200.
10. Саъдий. Гулустон. – Т., 1968. – Б. 12. (Ғ. Ғулом, Ш. Шомухаммедов, Р. Комиловлар таржималари)
11. Ўзбек адабиёти. Мажмуа. Ўқитувчи, Т., 1997., 18 – бет.
12. Форсийдан Муҳаммад Ризо Огаҳий таржимаси. – Т.: А.Қодирий ном.халқ мероси, 1993.